



Nederlands  
Jeugdinstituut

**Interventie**

**Kinderen uit de Knel**

---

## Erkenning

Erkend door deelcommissie Jeugdzorg en psychosociale/pedagogische preventie

Datum: 18 september 2020

Oordeel: Goed onderbouwd

De referentie naar dit document is: Jonkman, Visser (10 mei 2019).

Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Kinderen uit de Knel'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van [www.nji.nl/jeugdinterventies](http://www.nji.nl/jeugdinterventies).

# Inhoud

<b>Inhoud.....</b>	<b>3</b>
<b>Samenvatting .....</b>	<b>4</b>
<b>1. Beschrijving interventie.....</b>	<b>5</b>
<b>2. Uitvoering .....</b>	<b>12</b>
<b>3. Onderbouwing.....</b>	<b>16</b>
<b>4. Onderzoek .....</b>	<b>23</b>
<b>5. Samenvatting Werkzame elementen.....</b>	<b>26</b>
<b>6. Aangehaalde literatuur .....</b>	<b>27</b>

# Samenvatting

## Doelgroep

Kinderen uit de Knel richt zich op thuiswonende kinderen van 4 tot 18 jaar met gescheiden ouders die veel en escalerende conflicten hebben. Door de voortdurende strijd tussen de ouders hebben de kinderen stress-gerelateerde klachten, zoals angsten, depressieve gevoelens en somberheid.

## Doel

Het doel van Kinderen uit de Knel is dat destructieve conflicten tussen ouders afnemen, zodat kinderen opgroeien in een veilig opvoedklimaat waarin zij zich adequaat kunnen ontwikkelen.

## Aanpak

Kinderen uit de Knel is een groepsinterventie met twee parallelle groepen: één voor ouders en één voor kinderen. Door middel van psycho-educatie, rollenspellen, ervaringsoefeningen, ontspanningsoefeningen en huiswerkopdrachten richt de interventie zich op onder andere veiligheidsbeleving van kinderen, beschikbaarheid van de ouder en de-escalatie van de ouderlijke strijd.

## Materiaal

Er is een handboek voor therapeuten, met een gedetailleerde uitwerking van de theoretische basis van het programma plus een beschrijving van het praktische verloop van Kinderen uit de Knel. En er is een huiswerkboek voor ouders en hun netwerk. Algemene informatie is beschikbaar op: [www.kinderenuitdeknel.nl](http://www.kinderenuitdeknel.nl)

## Onderbouwing

Kinderen uit de Knel werkt aan herstel van het opvoedklimaat van kinderen met ouders in een conflictscheiding. Door herstel van het opvoedklimaat nemen stressklachten af bij kinderen. De aanpak richt zich op de veranderbare risicofactoren gelegen bij ouders en het sociale netwerk, waaronder escalatie van de conflictscheiding, verminderde ouderlijke beschikbaarheid en inmenging van het sociale netwerk. Parallel hieraan wordt gewerkt aan toename van veiligheidsbeleving en afname van stressbeleving bij kinderen. Voor kinderen in scheidingssituaties wordt een kortdurende groepsaanpak gericht op kinderen en ouders geadviseerd (Ince, Van Rooijen & Verheijden, 2018; Rose, 2009 Stathakos & Roehle, 2003), de opzet van Kinderen uit de Knel is hiermee in lijn. Kinderen uit de Knel maakt daarbij gebruik van werkzame technieken als psycho-educatie, gecombineerd met rollenspellen, huiswerkopdrachten en een ondersteunende therapeutische attitude die gebaseerd is op de benadering van Geweldloos verzet (Omer, 2007; Sigal et al., 2011).

## Onderzoek

Onderzoek met voor- en nameting (Schoemaker, de Kruijff, Visser, van Lawick & Finkenauer, 2017) laat zien dat conflicten de-escaleren en het aantal conflicten afneemt. Ouders vergeven elkaar meer en lijken de scheiding beter te accepteren. Kwalitatief onderzoek concludeert dat Kinderen uit de Knel door de meeste ouders als een goed programma wordt aangemerkt, met positieve effecten op de ouderrol en op het functioneren van kinderen (Thuen, 2017).

# 1. Uitgebreide beschrijving interventie

## 1.1 Doelgroep

### **Uiteindelijke doelgroep**

Kinderen uit de Knel richt zich op thuiswonende kinderen van 4 tot 18 jaar met gescheiden ouders die veel en escalerende conflicten hebben (hierna te noemen conflictscheiding). Door de voortdurende strijd tussen de ouders hebben de kinderen stress-gerelateerde klachten, zoals angsten, depressieve gevoelens, en somberheid.

### **Intermediaire doelgroep**

Kinderen uit de Knel richt zich op twee intermediaire doelgroepen, te weten: de ouders en de sociale netwerken van de ouders. Het sociale netwerk bestaat uit personen betrokken bij de kinderen en bij de ouderlijke strijd. Het kan gaan om familieleden, grootouders, nieuwe partners, vrienden, advocaten, artsen en andere betrokken beroepsgroepen.

### **Selectie van doelgroepen**

#### **Selectie**

Op basis van de ingevulde vragenlijst voor ouders *open vragen Kinderen uit de Knel*, intakegesprekken met ouders en kinderen, klinische expertise van de therapeut en dossiers bepaalt de therapeut of kinderen, ouders en het sociale netwerk kunnen deelnemen aan de interventie. Geschiktheid houdt in dat kinderen, ouders en het sociale netwerk aan de toelatingscriteria voldoen en er geen contra-indicaties zijn.

Mocht uit de CRIES een verhoogd risico op stress-gerelateerde klachten blijken, dan wordt onderzocht of de hoog-conflict scheiding de stressor is of dat klachten gerelateerd zijn aan een trauma volgens het DSM 5 A-criterium. Wanneer de hoog-conflictscheiding de belangrijkste stressor is, wordt gestart met Kinderen uit de Knel en tijdens de interventie gewerkt aan het scheidingsverhaal en het veilig maken van de context. Wanneer de klachten gerelateerd zijn aan een trauma volgens het DSM 5 A-criterium, wordt traumadiagnostiek gedaan en bij de diagnose Posttraumatische Stresstoornis, wordt eerst gestart met een traumabehandeling, zoals EMDR of cognitieve gedragstherapie (TG-CGT).

Toelatingscriteria kinderen:

- Kinderen wonen thuis.
- Kinderen zijn tussen de 4 en 18 jaar (thuiswonende kinderen ouder dan 18 jaar kunnen deelnemen, mits er tenminste één broer of zus in de leeftijd van 4-18 jaar deelneemt).
- Kinderen hebben stress-gerelateerde klachten, zoals concentratieproblemen of angsten.
- Kinderen hebben contact met beide ouders.

Toelatingscriteria ouders:

- Beide ouders zijn gemotiveerd om deel te nemen aan de interventie. De programma-coördinator beoordeelt de motivatie van beide ouders door als voorwaarde te stellen dat beide ouders zich aanmelden en de benodigde

documenten (verwijzing, inschrijfformulier, kopie verzekeringspas en identiteitsbewijs) aanleveren.

- Beide ouders zijn bereid juridische procedures gedurende de interventie te stoppen of 'on hold' te zetten.
- Ouders komen niet tot overeenstemming over een goede organisatie van het ouderschap.
- Ouders hebben veel escalerende conflicten.

Toelatingscriterium sociale netwerk:

- Leden van het sociale netwerk mengen zich in de ouderlijke strijd en staan in contact met de kinderen.
- Leden van het sociale netwerk zijn gemotiveerd om deel te nemen aan de interventie.

Contra-indicaties kinderen:

- Verslavingsproblematiek bij het kind.
- Kinderen wonen niet thuis.
- Oudste kind uit een gezin is jonger dan 4 jaar (er moet minimaal één kind uit een gezin deelnemen aan de kindergroep).
- Kinderen hebben geen contact met één van de ouders.

Contra-indicaties ouders:

- Verslavingsproblematiek bij (één van de) ouders.
- Psychose bij (één van de) ouders.
- Zwakbegaafdheid bij (één van de) ouders.
- Doorgaand actueel geweld in de familierelaties, in de vorm van huiselijk geweld tussen ouders en/of kindermishandeling. Bij actuele beschuldigingen van geweld of bij actuele signalen zijn de vijf stappen van de meldcode Kindermishandeling leidend en wordt zo nodig Veilig Thuis ingeschakeld.

### **Betrokkenheid doelgroep**

Sinds de start van Kinderen uit de Knel zijn kinderen en ouders betrokken geweest bij evaluatie en doorontwikkeling van de interventie. Kwalitatieve evaluatie van het programma met ouders is structureel ingebed in de interventie (sessie 8). Ook zijn er enkele focusgroepen georganiseerd door Kinderen uit de Knel, waaraan kinderen van Villa Pinedo\* deelnamen. Tot slot zijn ervaringen van kinderen en ouders wetenschappelijk onderzocht (Schoemaker e.a., 2017). Naar aanleiding hiervan zijn er verschillende aanpassingen gedaan. Zo is er op verzoek van de kinderen in de kindergroep meer aandacht voor de tussenruimte (het relationele gebied waarin ouders met elkaar te maken hebben, zoals vakanties, feestdagen en verjaardagen), loyaliteit en stress. Daarnaast gaven kinderen aan het fijn te vinden om hun ouders weer eens samen te zien, daarom is besloten tot een gezamenlijke start en pauze voor de ouder- en kindergroep.

\* *Villa Pinedo is een stichting voor kinderen van gescheiden ouders.*

## 1.2 Doel

### Hoofddoel

Het doel van Kinderen uit de Knel is dat destructieve conflicten tussen ouders afnemen, zodat kinderen opgroeien in een veilig opvoedklimaat waarin zij zich adequaat kunnen ontwikkelen.

### Subdoelen

Subdoelen voor kinderen

1. Kinderen voelen zich veilig genoeg om bij beide ouders uiting te geven aan hun eigen emoties, hun gevoelens over de ouderlijke strijd en positieve ervaringen met de andere ouder;
2. kinderen kunnen beter omgaan met stressvolle gebeurtenissen, dat wil zeggen: zij kunnen hun eigen emoties en gedachten herkennen en reguleren;
3. kinderen voelen zich minder schuldig over de conflictscheiding

Subdoelen voor ouders

4. ouders hebben minder escalerende ruzies, de ruzies zijn constructiever;
5. ouders zien in dat hun destructieve strijd een negatieve invloed heeft op de kinderen;
6. ouders hebben ieder een coherent scheidingsverhaal opgesteld voor hun kind(-eren) waarin ze de andere ouder niet beschuldigen;

Subdoel voor het sociale netwerk

7. Het sociale netwerk ziet in dat het ondersteunen van slechts één van de ouders de conflictscheiding versterkt en daarmee stress-verhogend is voor kinderen.

De doelen worden geëvalueerd aan het einde van de behandeling, tijdens de presentaties en tijdens een evaluatiesessie met ouders en kinderen zelf, sociale netwerk, verwijzers en de ouder- en kindertherapeuten.

Met kinderen wordt besproken wat ze aan veranderingen bij ouders merken en hoe zij dit ervaren. Met ouders wordt besproken welke veranderingen zij bij zichzelf zien en wat dit voor veranderingen teweeg gebracht heeft bij hun kinderen. Vervolgens worden andere aanwezigen gevraagd of zij deze veranderingen ook herkennen. Veranderingen worden eveneens in kaart gebracht door vragenlijsten aan begin en einde van de behandeling af te nemen. Thema's die aan bod komen in de kwantitatieve en kwalitatieve evaluatie zijn: stressklachten, conflicten, sociale steun, algemeen functioneren. Er wordt gewerkt aan een systematiek om de vragenlijsten digitaal via het Landelijk Platform Kinderen uit de Knel te verwerken.

## 1.3 Aanpak

### Opzet van de interventie

Kinderen uit de Knel is een groepsinterventie met twee parallelle groepen, een kindergroep en een oudergroep. De kindergroep wordt begeleid door twee kindertherapeuten, de oudergroep door twee oudertherapeuten. Aan de interventie nemen zes gezinnen tegelijkertijd deel. De parallelle groepen starten en pauzeren gezamenlijk, vinden op hetzelfde tijdstip plaats, in afzonderlijke ruimtes maar op dezelfde locatie, zodat wordt benadrukt dat het gaat om een gezinsprobleem, in plaats van een kindprobleem.

Kinderen uit de Knel bestaat uit:

1. Een aanmeldprocedure met ouders (wisselend in duur)
2. Een intakeprocedure met ouders (45-60 min)
3. Een intakeprocedure met ouders en kind (45-60 min)
4. Een netwerkbijeenkomst, met ouder, zonder kinderen (ong. 90 min)
5. Acht (tweewekelijkse) groepsessies voor zowel ouderparen als kinderen (2 uur per sessie)
6. Een evaluatiegesprek (45-60 min)
7. Op indicatie een kort na-traject (wisselend in duur)

### **Inhoud van de interventie**

Jeugdbescherming en Veilig Thuis verwijzen de kinderen naar Kinderen uit de Knel. Soms wordt Kinderen uit de Knel door de rechter opgelegd of wordt verwezen door mediators en huisartsen, zonder tussenkomst van Jeugdbescherming en Veilig Thuis. Ouders kunnen ook zelf bij Kinderen uit de Knel aanmelden. Het eerste intakegesprek is zonder kinderen, om kinderen geen valse hoop te geven. Het is namelijk mogelijk dat ouders of de intaker toch besluit dat deelname niet passend is.

In het geval dat een kind een ouder niet wil zien, ook niet op de locatie waar de behandeling plaatsvindt, is een voortraject geïndiceerd. Dit voortraject wordt niet beschreven in de interventie. Hiervoor kan de methodiek van Asen (2016) bijvoorbeeld worden gebruikt.

De interventie start met een netwerkbijeenkomst met ouders en het sociale netwerk. Kinderen zijn hierbij niet aanwezig omdat, voor kinderen is het te spannend om tussen twee netwerken in te staan. Na de netwerkbijeenkomst starten de kinder- en oudergroepen. De groepsessies hebben een terugkerende structuur. De sessies starten met een gezamenlijke (ontspannings-)oefening, waarna kinderen en ouders naar hun eigen ruimte gaan. De kindergroep start met een kringgesprek. Vervolgens wordt ingegaan op het weekthema. Een thema wordt aangeboden, kinderen denken na over hun eigen situatie en wensen hieromtrent en bedenken (met de groep/de kindertherapeuten) hoe dit met ouders besproken kan worden. Daarna werken kinderen verder aan hun presentaties. De oudersessie begint met een kringgesprek over het huiswerk (ouders krijgen na iedere sessie een huiswerkopdracht die zij afzonderlijk van elkaar maken) en de samenwerking met het netwerk. Vervolgens wordt ingegaan op het weekthema. Sessies worden afgesloten met het bespreken van de huiswerkopdracht voor ouders in samenwerking met het sociale netwerk.

#### **De presentaties**

*Kinderen werken tijdens de interventie aan een presentatie voor hun ouders. In de presentatie laten kinderen aan hun ouders zien hoe het voor hen is dat ouders strijden en wat ze anders zouden willen. Verkorte instructie: "we gaan samen een manier zoeken die het beste bij je past om te laten zien wat je van binnen voelt als papa en mama ruzie hebben. Dat kan op allerlei manieren, alleen of met andere kinderen samen. Zo zijn er kinderen die graag tekenen. Maar je kan ook een film maken, foto's nemen, een verhaal schrijven, muziek maken of dansen".*

*Ouders werken tijdens de interventie aan een presentatie voor hun kind(eren). In de presentatie laten de ouders zien wat zij geleerd hebben gedurende de interventie. Ouders geven zelf invulling aan de vorm. Er is een vader geweest die een lied voor zijn kind*



*zong, een ouderpaar had samen een film gemaakt en een moeder heeft eens een powerpoint gemaakt.*

### **De kindergroep sessie 1 t/m 5**

Sessie 1 is gericht op het neerzetten van een veilige en ondersteunende omgeving. Kinderen en therapeuten stellen zichzelf voor, therapeuten vragen wie het spannend vindt om hier te zijn en mochten zij spanningen ervaren dan wordt gevraagd naar gedachten en gevoelens – teneinde deze gevoelens te normaliseren. Daarna wordt de woonsituatie van de kinderen in kaart gebracht en aandacht besteed aan de tussenruimte. De therapeut leidt dit in door twee huizen op een vel papier te zetten en te vragen: Wie wonen in beide huizen? Sinds wanneer? Wanneer ben je waar en met wie? In sessie 2 bedenken kinderen hoe ouders ooit samen zijn begonnen, door middel van een kringgesprek. Zo wordt er gevraagd hoe ouders elkaar hebben leren kennen en of de kinderen weten wat de ouders zo leuk vonden aan elkaar. Daarna wordt de kinderen gevraagd of zij nog dingen willen weten van hun ouders en of zij de ouders hiernaar durven te vragen. Sessie 3 leert de kinderen over spanningen tussen ouders, loyaliteit en kiezen (zie kader).

#### ***Verkorte weergave van een opdracht over loyaliteit en kiezen***

*De therapeut legt uit dat het voor kinderen lastig is wanneer ouders ruzie maken met elkaar, of juist niet meer met elkaar praten. De therapeut legt in het midden van de groepsruimte een touw en vraagt de kinderen over het touw te springen wanneer zij zich herkennen in de voorbeelden die ze beschrijft. Ze geeft het voorbeeld van Tom die zich altijd tussen zijn ouders in voelt staan. Hierop vraagt de therapeut wie van de kinderen dat weleens heeft gehad en of er kinderen zijn die dan niet meer weten wat ze zelf willen? Of het wel weten, maar niets doen of zeggen? Andere voorbeelden die de therapeut noemt zijn die van Nadia die liever niet meer zo vaak naar haar vader toegaat en Joost die juist liever niet meer naar zijn moeder toe wil. Waarop de therapeut aan de kinderen vraagt bij wie van hen dit ook zo is en of ze dan denken dat Nadia en Joost niet van beide ouders houden.*

Sessie 4 gaat over spanningen tussen ouders en hoe kinderen zich hieronder voelen. Kinderen maken een muurkrant waarop zij onderwerpen schrijven/knutselen waarover hun ouders ruzie maken, bv. verjaardagen, slapen bij de andere ouder, schoolreisje, wie moet betalen. Dan volgt een lichaamsgerichte oefening waarbij kinderen bedenken hoe zij aan ouders zien dat er spanningen zijn. Eén van de therapeuten start door te bedenken hoe het eruit ziet als iemand gespannen is en geeft vervolgens instructies aan de andere therapeut over hoe deze moet staan en kijken. Daarna mogen kinderen dit samen doen. Vervolgens wordt de kinderen gevraagd hoe zij zich voelen als ze zien dat er spanning is tussen ouders. Dit gevoel mogen ze benoemen, aanwijzen of uitbeelden. In sessie 5 ronden kinderen hun presentaties af, ook is er een generale repetitie. Doordat alle kinderen van de zes gezinnen in één groep komen verschillen zij soms sterk in leeftijd. Dit heeft voordelen en nadelen. Een voordeel is dat de oudere kinderen een voorbeeld kunnen zijn voor de jongere kinderen. De jongere kinderen zorgen in de groep vaak voor afleiding door hun speelsheid. Een nadeel is dat kinderen van verschillende leeftijden op andere wijzen aangesproken dienen te worden. Vaak wordt er in kleinere groepjes gewerkt en het wordt dan ook aanbevolen groepsindelingen naar ontwikkelingsniveau te maken.

### **De oudergroep sessie 1 t/m 5**

Nadat in sessie 1 de groep heeft kennisgemaakt wordt gestart met het thema destructieve communicatiepatronen. De therapeut geeft toelichting op destructieve patronen en de drie basispatronen (1. opzoeken – afweren; 2. opzoeken – opzoeken; 3. afweren – afweren). In kleinere groepen bespreken ouders met elkaar wat ze herkennen van de patronen: bij zichzelf, bij de andere ouder of misschien al bij elkaar in de groep. Ouders krijgen de opdracht om thuis, afzonderlijk van elkaar, de destructieve patronen te signaleren. Sessie 2 gaat in op de gevolgen voor kinderen wanneer ouders blijven strijden, waarbij de therapeuten gebruikmaken van een ervaringsoefening.

#### ***Verkorte weergave van een opdracht over destructieve patronen en de gevolgen voor kinderen***

Voor deze opdracht staan er vier kinderstoeltjes in het midden van de ruimte waar vier ouders (in de kinderrol) op zitten. De andere ouders vormen twee rechte lijnen tegenover elkaar en strijden op drie destructieve manieren met elkaar, terwijl de ouders op de kinderstoeltjes ervaren hoe het is om midden in deze strijd te zitten.

Het huiswerk gaat in op de ervaringsoefening, ouders schrijven op wat zijn voelden, dachten en wensten tijdens de oefening. Ouders leggen de oefening ook uit aan hun sociale netwerk en wat het voor kinderen betekent als ouders blijven strijden. Daarnaast schrijven ouders (afzonderlijk) een brief aan hun kind "waarom wij niet meer samenwonen". In sessie 3 wordt uitleg gegeven over de kwetsbaarheidscyclus (Scheinkman, 2004). De kwetsbaarheid van de één, bijvoorbeeld de angst en verwachting verlaten te worden, triggert een overlevingsstrategie om de pijn minder te voelen, bijvoorbeeld controleren en najagen. Dit kan de kwetsbaarheid van de ander raken, die zich klein en overweldigd voelt en als overlevingsstrategie zich terugtrekt. Dit terugtrekken raakt de kwetsbaarheid van de ander die zich weer verlaten voelt en nog meer gaat controleren. Zo escaleren conflicten vaak via kwetsbaarheden. Hierna wordt ingegaan op de brieven die ouders thuis hebben geschreven. Dit gebeurt door middel van een oefening waarbij twee ouders in een kinderrol op de kinderstoeltjes zitten terwijl een ander ouderpaar hun verhaal voorleest. De ouders in de rol van kind laten zien wanneer ze rust voelen in het verhaal door hun stoeltjes dichterbij de ouders toe te schuiven en wanneer het verhaal juist spanning oproept door achteruit te schuiven. Doel is dat ouders een verhaal vertellen zonder de andere ouder te beschuldigen. In sessie 4 en 5 gaan ouders met elkaar op zoek naar nieuwe benaderingen voor conflicten. De helft van de oudergroep vormt een binnenkring. De binnenkring bespreekt een thema, bijvoorbeeld: "Hoe om te gaan met een nieuwe partner van je ex?" De buitenkring luistert en wordt gevraagd om aandachtig te voelen wat het gesprek bij hen oproept. Nadat de binnenkring een tijdje heeft gesproken over de kwestie, worden de rollen gewisseld.

### **Sessies 6 t/m 8, gelijk voor ouder- en kindergroep.**

In sessie 6 presenteren de kinderen aan de ouders. In sessie 7 presenteren ouders aan de kinderen. Na de presentaties gaan ouders en kinderen naar de afzonderlijke groepsruimten. In de oudergroep is er ruimte om na te praten. In de kindergroep is ruimte voor ontspanning en ontlading. Sessie 8 is de afronding van het scheidingsverhaal voor kinderen. Tijdens de gezamenlijke start wordt dit thema ondersteund door een lichaamsgerichte oefening. De kinderen gaan bij hun ouders staan/zitten. Er is steeds één ouderpaar aan de beurt. Zij pakken gekruist elkaars polsen. Op deze manier maken ze een stoeltje voor hun kind. Het is de bedoeling dat de ouders hun kind naar een bepaald punt dragen. In de ouder- en kindergroep worden nog tips en ervaringen

uitgewisseld; hoe destructieve communicatiepatronen te herkennen en wat er tegen te doen. Kinderen kunnen tips voor elkaar schrijven/knutselen die bijvoorbeeld gaan over wat zij kunnen doen als zij voelen dat het contact tussen ouders weer stressvol voor hen wordt. In beide groepen wordt het programma geëvalueerd: wat hebben de kinderen gemerkt bij hun ouders en wat hebben de ouders gemerkt bij hun kinderen? Ervaren kinderen minder stress in hoe ouders met elkaar omgaan? Zien ouders dat de kinderen minder last hebben van stress?

### **Het sociale netwerk**

Ouders nodigen 1 tot 5 leden uit het sociale netwerk uit om deel te nemen aan de interventie. In de intake is besproken met ouders wie hiervoor geschikt zijn (zie toelatingscriteria). Tijdens de netwerkbijeenkomst ontvangen leden van het sociale netwerk psycho-educatie over conflictscheidingen. Er wordt ingegaan op de prevalentie van (vecht-)scheidingen, risico- en in standhoudende factoren en de gevolgen voor kinderen. Er wordt uitgelegd dat kinderen een veilige opvoedomgeving nodig hebben voor hun ontwikkeling en hiervoor afhankelijk zijn van het sociale netwerk. Twee jongeren van Villa Pinedo vertellen over de scheiding van hun ouders. Vervolgens stellen leden van het sociale netwerk vragen aan de jongeren. De jongeren geven eerst antwoord vanuit hun eigen perspectief – wat als illustratief voorbeeld geldt, vervolgens generaliseren zij hun antwoord. Het sociale netwerk wordt gevraagd wat zij denken dat kinderen nodig hebben, van hun ouders en van het sociale netwerk. De boodschap vanuit de netwerkbijeenkomst is dat de hulp van het sociale netwerk hard nodig is voor ouders en kinderen in een scheidingsstrijd.

Als huiswerk na sessie 1 ontvangt het sociale netwerk, via de ouders, uitleg over destructieve communicatiepatronen. Daarna kijken ouders en het sociale netwerk samen naar het Zemblaprogramma over conflictscheidingen en de documentaire *'Verloren band'* van Frénk van der Linden. Als huiswerk na sessie 2 krijgt het sociale netwerk de opdracht om ouders te ondersteunen, wanneer ouders het verhaal "waarom wij niet meer bij elkaar wonen" voor hun kinderen schrijven. Voor de overige sessie geldt hetzelfde patroon. Ouders bespreken de inhoud van de sessies met het sociale netwerk en werken samen aan de huiswerkopdrachten, waarbij ouders afzonderlijk met hun eigen sociale netwerk samenwerken.

## 2. Uitvoering

### Materialen

Justine van Lawick & Margreet Visser (2019). *Kinderen uit de Knel (3e herziene druk). Een interventie voor ouders, kinderen en hun netwerk verwickeld in een conflictscheiding*. Amsterdam, SWP.

Dit boek bevat een gedetailleerde uitwerking van de theoretische basis van het programma plus een beschrijving van het praktische verloop van de interventie en is daarmee een handleiding voor de professionals die werken met Kinderen uit de Knel.

Jeroen Wierstra, Erik van der Elst, Justine van Lawick & Margreet Visser (2019). *Werkboek Kinderen uit de Knel. Voor ouders*. Amsterdam, SWP.

Dit boek is een werkboek voor ouders in een conflictscheiding die deelnemen aan Kinderen uit de Knel. In het boek wordt dieper ingegaan op achterliggende theorieën, hierin staan de huiswerkopdrachten en zijn er extra opdrachten voor ouders gekoppeld aan de weekthema's.

Landelijk Platform Kinderen uit de Knel: [www.kinderenuitdeknel.nl](http://www.kinderenuitdeknel.nl)

### Locatie en type organisatie

De locatie dient over tenminste twee afzonderlijke groepsruimtes te beschikken, welke parallel beschikbaar zijn (voor de oudergroep en de kindergroep). Kinderen uit de Knel wordt reeds in Nederland en België door verschillende organisaties aangeboden. Dit zijn specialistische jeugdcentra, (jeugd)ggz-instellingen en privépraktijken in nauwe samenwerking met specialistische jeugdcentra/(jeugd)ggz-instellingen.

### Opleiding en competenties van de uitvoerders

De interventie wordt uitgevoerd door een twee oudertherapeuten en twee kindervertherapeuten. Therapeuten die werken met Kinderen uit de Knel hebben tenminste een relevante HBO/WO opleiding afgerond, de driedaagse basisopleiding *Kinderen uit de Knel* en de supervisie over de eerste groepsinterventie. De opleiding wordt verzorgd door een ervaren therapeut/opleider van het Landelijk Platform Kinderen uit de Knel.

Onderwerpen die aan bod komen tijdens de driedaagse opleiding zijn onder andere:

- De netwerkbijeenkomst
- Het creëren van een veilige werksfeer
- Educatie in de groep, hoe kan dat ingezet worden en de veiligheid bevorderen
- Herkennen van escalerende processen: escaleren en de-escaleren
- Werken met een groot leeftijdsverschil (4-18 jaar)
- Herkennen van- en kunnen werken met trauma reacties
- Creatieve hulpmiddelen en acties (film, graffiti, tekenen, muziek)
- Voorbereiden van de presentaties en het presenteren
- Vergroten van de weerbaarheid van de kinderen

Accreditatie: De opleiding is geaccrediteerd door Stichting Kwaliteitsregister Jeugd (SKJ) met 31 punten; Nederlandse Vereniging Relatie- en Gezinstherapie (NVRG) 18 punten; (Nederlandse Vereniging van pedagogogen en Onderwijskundigen – Nederlands Instituut

voor Psychologen (NVO-NIP): herregistratie 19.5 punten, behandeling 17.5 punten, diagnostiek 2 punten, extra literatuurstudie 7 punten.

Naast training moeten de therapeuten supervisie hebben gehad gedurende de eerste keer dat ze de interventie uitvoeren en als voldoende zijn beoordeeld door een erkende opleider en supervisor van het Landelijk Platform Kinderen uit de Knel. Bij twijfel over voldoende beoordeling wordt het supervisie-traject besproken in de vergadering van de teamleden van het Landelijk Platform Kinderen uit de Knel.

## **Kwaliteitsbewaking**

De kwaliteit wordt bewaakt door erkende opleiders van het Landelijk Platform Kinderen uit de Knel. Erkende opleiders zijn opgeleid door de ontwikkelaars en hebben een 3-daagse supervisorentraining gevolgd. In deze training gaat het onder andere over supervisie geven aan teams, knelpunten voor teams en therapeuten (bijvoorbeeld de parallel processen tussen de ouder- en kindergroep). Naast de 3-daagse training zijn er nog 3 individuele supervisiesessies. Erkenning is op basis van deelname aan groep, reflectieverslagen, theoretische bijdrage, oefeningen en rollenspelen. Cursisten evalueren zichzelf en hun ontwikkeling in een visiedocument.

Criteria om erkend te worden als Kinderen uit de Knel therapeut, zijn dat de therapeut systemisch werkt, het kind centraal stelt, kan werken met stress en kwetsbaarheden bij kinderen en volwassenen en de over de juiste therapeutische attitude beschikt (zie onderbouwing). Een erkende opleider beoordeelt of de therapeut voldoet aan de criteria op basis van deelname aan de cursus. Gedurende het geven van de eerste groepsinterventie volgen therapeuten drie keer supervisie. Zodra een nieuwe therapeut wordt toegevoegd aan het team volgt het team een nieuwe supervisierreeks. Er is voor teams de mogelijkheid tot extra supervisie. Daarnaast moeten de teams die Kinderen uit de Knel aanbieden minimaal twee keer per jaar deelnemen aan een intervisiebijeenkomst, begeleid door een erkende opleider. Er is een schriftelijke verslaglegging van de intervisiebijeenkomsten. Jaarlijks worden deze verslagen teruggekoppeld aan het Landelijk Platform Kinderen uit de Knel en besproken in de jaarlijkse vergadering.

Met ondersteuning van het ministerie van VWS wordt gewerkt aan de ontwikkeling van het Landelijk Platform. Belangrijke doelen zijn de verduurzaming van de inhoud van het programma en de verhoging van de expertise van de professionals, toewerkend naar een landelijk dekkend netwerk van gecertificeerde aanbieders van Kinderen uit de Knel. Het Landelijk Platform besteedt aandacht aan de vijf onderdelen van de kwaliteitsborging: training voor therapeuten, supervisie; certificering, intervisie en training voor supervisoren.

## **Randvoorwaarden**

Voor een goede uitvoering is het van belang dat de instelling bereid is tot certificering van tenminste vier therapeuten. De locatie waar de interventie plaatsvindt, beschikt over tenminste twee afzonderlijke groepsruimtes, gelijktijdig beschikbaar. Per interventie nemen er maximaal zes ouderparen en hun kin(eren) deel aan de interventie, ouders kunnen niet zonder (ex-)partner of kind(eren) deelnemen. Er wordt aangeraden om de interventie niet tijdens schooluren plaats te laten vinden, omdat zowel ouder als kind deel moeten kunnen nemen, met bij voorkeur zo min mogelijk verzuim van werk/school. Er moet voldoende draagvlak zijn bij beide ouders en er mogen geen juridische procedures lopen.

## Implementatie

Kinderen uit de Knel wordt aangeboden via het Landelijke Platform Kinderen uit de Knel. Wanneer instellingen geïnteresseerd zijn om met Kinderen uit de Knel te werken, dan kunnen zij contact opnemen met de coördinator van Kinderen uit de Knel, via [info@kinderenuitdeknel.nl](mailto:info@kinderenuitdeknel.nl).

Voor een goede implementatie wordt er gestart met een overleg op managementniveau, er moet namelijk instellingsbreed voldoende draagvlak zijn voor de uitvoering van Kinderen uit de Knel. Vervolgens ontvangen de teams die getraind willen worden informatie over de interventie en een korte vragenlijst. Met deze vragenlijst wordt onderzocht of er voldoende expertise (zie opleiding en competenties) aanwezig is binnen de voorgestelde teams. Indien er minimale tekorten zijn, wordt gekeken hoe de teams met behulp van bijscholing toch getraind kunnen worden. Vervolgens worden de teams uitgenodigd voor de driedaagse opleiding en volgt het traject van supervisie en intervisie.

Voor 2018-2020 heeft het Landelijk Platform een subsidie ontvangen om te onderzoeken hoe eerdere implementatietrajecten zijn verlopen en of er meer nodig is, bijvoorbeeld extra training, een aanmeldloket, extra aandacht voor de kindergroep. Tevens loopt er momenteel een pilot tussen de gemeentes Haarlem en Haarlemmermeer en het Landelijk Platform Kinderen uit de Knel om afstemming tussen aanbieders en gemeentes te bevorderen.

## Kosten

### *Personele kosten*

Tabel 1 geeft een indicatie van de kosten per therapeut per Kinderen uit de Knel behandeltraject, waarin zes gezinnen worden behandeld. Voor een compleet behandeltraject zijn twee oudertherapeuten en twee kindervertherapeuten nodig. Therapeuten zijn geschoold op niveau HBO+/WO. De kosten zijn exclusief een eventueel natraject voor ouders of kinderen, dit maakt geen deel uit van de Kinderen uit de Knel interventie.

<b>Tabel 1.</b>				
<b><i>Personele kosten in uren per behandeltraject Kinderen uit de Knel</i></b>				
<b>Fase</b>	<b>Aantal gezinnen</b>	<b>Administratie</b>	<b>Oudertherapeut</b>	<b>Kindertherapeut</b>
<i>Vorbereiding</i>		90		
<i>Intake</i>	9 à 10		25.8	
<i>Start</i>	7		15.8	22.8
<i>Netwerkbijeenkomst</i>	6		3.3	3.3
<i>Behandeling</i>	6		64	64
<i>Tussentijdse contacten</i>	6		50	44
<i>Evaluatie</i>	6		50	44
<i>Dossierafhandeling</i>	6	10.5	14.3	11.3
<i>Totaal per therapeut</i>	6		<b>109</b>	<b>81.3</b>

### *Training*

Duur: 3 dagen, 9:30-17:00

Kosten: 845 euro

### *Supervisie en intervisie*

Kosten: 130 euro per uur

*Materiele kosten*

Handboek: 37,50 euro

Werkboek ouders: 20 euro per ouder

*Overige kosten*

Kosten voor ruimtes: afzonderlijke groepsruimtes voor 8 dagdelen

Kosten voor ruimte netwerkbijeenkomst (50 à 60 personen) voor 1 avond

Materiaal voor kind- en oudergroep (o.a. papier, tekenmateriaal, opnameapparatuur)

### 3. Onderbouwing

#### Probleem

**Aard en ernst.** De interventie is ontwikkeld om stress-gerelateerde klachten van kinderen te verminderen. Deze klachten worden veroorzaakt door de conflictscheiding van hun ouders. Voorkomende stressklachten zijn bijvoorbeeld angst- en depressieve klachten, concentratieproblemen of externaliserende problemen. Een derde van de kinderen die te maken heeft met escalerende conflicten tussen ouders laat stressklachten zien of posttraumatische stresssymptomen (Tierolf, Lünneke & Steketee, 2014). Kinderen raken niet gewend aan conflicten tussen ouders, sterker nog volgens de sensitatiehypothese reageren kinderen steeds sneller en heftiger op conflicten. Wanneer sprake is van grotere sensitatie reageren kinderen emotioneel en gedragsmatig anders op conflicten en lopen een verhoogd risico op verdere problemen (Davies, Forman, Rasi & Stevens, 2002). Onderzoek wijst dan ook uit dat de psychosociale gevolgen voor kinderen ernstiger zijn, naarmate de ouderlijke strijd toeneemt in ernst en duur - ook nadat ouders uit elkaar zijn (Amato, 2001; Amato & Keith, 1991; Bream & Buchanan, 2003; Dalton, Carbon & Olesen, 2003; Jaffe, Crooks & Poisson, 2003; Kelly & Emery, 2003; Schoemaker, e.a., 2017; Van Lawick, 2012).

**Spreiding.** In Nederland maken ongeveer 70.000 kinderen per jaar een scheiding van ouders mee. Hoewel de meeste scheidingen redelijk tot goed verlopen, verloopt circa 20 procent problematisch. Per jaar komen er ruim drieduizend, waarvan 1600 minderjarige kinderen bij die lijden onder de strijd van scheidende of reeds gescheiden ouders. Volgens de meest recente cijfers uit 2014 hadden naar schatting 16.000 kinderen ernstig last van de escalerende scheidingsstrijd van hun ouders (Baracs, Vreeburg-Van der Laan & Dullaert, 2014).

**Gevolgen.** Een conflictscheiding heeft zowel directe als indirecte gevolgen voor de kindontwikkeling (Davies, Winter, & Cicchetti, 2006). **Directe gevolgen.** Directe gevolgen houden verband met de spanningen die gepaard gaan met destructieve ouderlijke conflicten. Deze spanningen leiden tot verschillende (lichamelijke) stressreacties bij kinderen (Davies, Forman, Rasi, & Stevens, 2002; Forman & Davies, 2005). Sommigen worden bang, boos, verdrietig, anderen denken dat onopgeloste ruzies in een relatie normaal zijn en velen denken dat de spanningen tussen ouders hun schuld zijn. Op langere termijn hebben deze kinderen een verhoogde kans op emotionele, cognitieve, psychosociale of gedragsproblemen (Rhoades, 2008). Kinderen krijgen last van traumatische stresssymptomen, zoals herbelevingen, overmatig piekeren of nachtmerries (Schoemaker, Kruijff, Visser, de Lawick, van & Finkenauer, 2017). De stressbeleving kan gaan over de werkelijke dreiging, maar ook samenhangen met schuldgevoelens, loyaliteitsconflicten en verantwoordelijkheidsgevoelens van kinderen (Peris, Goeke-Morey, Cummings & Emery, 2008; Aelen, Beuvs, Van Veggel, Van Ormondt & Samson, 2013). Daarnaast kan er sprake zijn van parentificatie waarbij het kind gaat zorgen voor andere gezinsleden (Fortin, Doucet & Damant, 2011). **Indirecte gevolgen.** De escalerende ruzies en spanningen hebben ook effect op ouders, op de relaties in het gezin, de opvoeding en het ouderschap (McCoy, George, Cummings & Davies, 2013; Coln, Jordan, Mercer, 2012). Voor vechtscheidende ouders is het moeilijk om aandacht voor de kinderen te hebben en psychisch beschikbaar te zijn (Visser, Schoemaker, de Schipper, Lamers-Winkelmann & Finkenauer, 2016). Zij zijn minder goed in staat om met hun kinderen over gevoelens te praten (Visser, Overbeek, de Schipper,



Schoemaker, Lamers-Winkelmann & Finkenauer, 2016) en sensitief te reageren op hun kinderen (Zhou, Cao & Leerkes, 2017). De ouderlijke strijd leidt dus tot kwalitatief minder goed opvoeden door vechtscheidende ouders en daarmee tot kwalitatief minder goede ouder-kindrelaties (Buehler & Gerard, 2002). Op lange termijn leidt dit tot een lager opleidingsniveau en inkomen, een groter eigen scheidingsrisico, een groter risico op depressie en bijbehorende hulpvraag, en een kwalitatief verminderde band met de ouders (Amato, 2001).

## Oorzaken

Onderstaande factoren van een conflictscheiding veroorzaken stressklachten bij kinderen:

### 1. Ouders demoniseren elkaar

Demoniseren komt veel voor binnen conflictscheidingen. Enkele cognitieve factoren zijn van belang om te begrijpen waarom strijdende ouders elkaar vijandige attributies en gevoelens toeschrijven. In lijn met de attributietheorie vonden Bradbury en Fincham (1992) dat mensen in ongelukkige relaties negatief gedrag van de ander eerder als stabiel, intern en globaal interpreteren (dat doet ze nou altijd, gewoon om mij te pesten). Terwijl positief gedrag eerder wordt gezien als voorbijgaand, extern veroorzaakt en specifiek (als er anderen bij zijn dan kan hij wel normaal doen). Conflicten tussen ouders worden geassocieerd met negatieve emoties en verdedigingsreacties (Johnston, 1994; Wallerstein, 1986). Deze emotionele reacties liggen aan de basis van stress en escalerende conflicten. De stress en escalerende conflicten tussen ouders zijn een belangrijke bron van stress en spanning voor hun kinderen. Met name wanneer de belevingen van kinderen met één van de ouders door de andere ouder als bewijslast wordt ingezet en de ouderlijke strijd verder escaleert. Kinderen hebben namelijk niet het gevoel dat ouders hun veiligheid kunnen waarborgen door de angst en dreiging tussen ouders. Hierdoor ervaren ze de wereld als een bedreiging. Dat kan ervoor zorgen dat ze extreem waakzaam zijn, zich onveilig voelen en gewelddadig kunnen reageren, aldus de Emotional Security Theory (Cummings & Davies, 1994). Deze stressreacties komen ook steeds sneller en heftiger, naarmate escalerende conflicten voortduren (Davies, Forman, Rasi & Stevens, 2002).

### 2. Ouderlijke strijd over scheidingsverhaal en doelen

Ouders verwickeld in een conflictscheiding strijden vaak over het verhaal waarom ze gescheiden zijn. Ook streven ouders verschillende doelen na, voor zichzelf, voor de kinderen en/of in de opvoeding. Belangenconflicten beperken doelgericht gedrag en verergeren vaak het ouderlijk conflict (Fincham & Beach, 1999). In gezinnen waar een conflictscheiding speelt ontbreekt vaak een coherent scheidingsverhaal, dat door belangrijke anderen wordt uitgedragen. De innerlijke onrust die dit met zich meebrengt is een directe bedreiging voor de identiteitsontwikkeling van kinderen (Olthof, 2012).

### 3. Ouderlijke bezorgdheid om kinderen

Onderzoek toont aan dat bezorgdheid over de veiligheid van het kind wanneer het overgelaten is aan de zorg van de andere ouder een belangrijke oorzaak voor ruzies binnen een conflictscheiding. Dit blijkt vooral zo te zijn wanneer de kinderen erg jong zijn (Cashmore & Parkinson, 2011). Echter, in de realiteit raken de behoeften van het kind ondergesneeuwd door de escalerende strijd en staat de strijd juist constructief ouderschap in de weg, waardoor de kindontwikkeling verder wordt bedreigd

(Fotheringham, Dunbar & Hensley, 2013). Doordat de ruzies over de kinderen gaan, kunnen kinderen de scheiding aan zichzelf gaan relateren, waardoor zij de schuld van de scheiding bij zichzelf neer gaan leggen (Van der Molen, 2007).

#### 4. Verminderde ouderlijke beschikbaarheid

Ouders worden opgeslokt door hun eigen zorgen en onderlinge strijd waardoor ze verminderd beschikbaar zijn voor de kinderen. Deze afname in ouderlijke beschikbaarheid heeft een negatieve invloed op het zelfvertrouwen van kinderen en de sociale vaardigheden (Rollins & Thomas, 1979), wat kinderen minder weerbaar maakt in het contact met anderen. Ook Visser en collega's (2016) toonden aan dat welbevinden van de ouder, via ouderlijke beschikbaarheid, een uitwerking heeft op welbevinden van het kind. Voor een gezonde ontwikkeling zijn kinderen afhankelijk van een sensitieve ouder, die de behoefte van het kind opmerkt en hier adequaat op reageert (Bowlby, 1973). Vechtscheidende ouders zijn minder goed in staat om met hun kinderen over gevoelens te praten (Visser e.a., 2016) en sensitief te reageren op hun kinderen (Zhou, Cao & Leerkes, 2017). Kinderen missen hierdoor kansen om een veilige gehechtheidsrelatie op te bouwen met hun ouders (Bowlby, 1969). Vanuit de gehechtheidstheorie is de gedachte dat kinderen in tijden van stress de nabijheid van de ouder zoeken. Conflicten tussen ouders zijn voor kinderen stressvol en ten tijde van een escalerende strijd tussen ouders, ontstaat er dus voor kinderen een paradoxaal probleem. Hun bron van geruststelling, troost en geborgenheid (de ouder) is ook juist de bron van stress (de escalerende strijd). De tweestrijd die hierdoor ontstaat kan ertoe leiden dat kinderen minder effectieve manieren van stressregulatie toe gaan passen en hierdoor eerder stressklachten ervaren (Hesse en Main, 2006; Lyons-Ruth & Jacobvitz, 2008; Van IJzendoorn, Schuengel, & Bakermans-Kranenburg, 1999).

#### 5. Destructieve inmenging sociale netwerk

Binnen conflictscheidingssituaties gebeurt het vaak dat de sociale netwerken van ouders mee gaan draaien in de strijd, met het gevolg dat de strijd verslechtert (Lickel, Miller, Stenstrom, Denson & Schmader, 2006). Wanneer de sociale netwerken een duidelijke afkeer laat zien van de (ex-partner), blijken ouders minder in staat om elkaar te vergeven, waardoor co-ouderschapsconflicten kunnen toenemen (Visser, et al., 2017). Tevens leidt de afkeer van het andere sociale netwerk, tot meer sociale terugtrekking van en meer leed bij de ex-partner (Steuber & Solomon, 2011). Eveneens ervaren kinderen minder steun vanuit de omgeving, wanneer deze afwijzend is. Er bestaat dan ook een duidelijke interactie-effect van stress en sociale steun op het welbevinden van kinderen, waarin de behoefte aan steun groter wordt met de toename van stress (Wolchik, Ruhlman, Braver & Sandler, 1989).

### Aan te pakken factoren

1. Om demoniseren aan te pakken leren en ervaren ouders wat een ouderlijke strijd met kinderen doet, zodat zien zij wat de conflictscheiding voor negatieve invloed heeft op de kinderen (subdoel 5) en ouders ruzies minder snel laten escaleren (subdoel 4).
2. Om de ouderlijke strijd over het scheidingsverhaal en doelen aan te pakken werken ouders gedurende de interventie aan een coherent scheidingsverhaal, waarin kinderen rust kunnen vinden (subdoel 6).

3. De verminderde ouderlijke beschikbaarheid wordt teruggedrongen door te zorgen voor meer constructieve ruzies en minder escalaties (subdoel 4), waardoor ouders minder stress ervaren en hierdoor meer beschikbaar zijn voor kinderen. Eveneens wordt de ouderlijke beschikbaarheid bevordert door ouders in te laten zien wat de conflictscheiding voor negatieve invloed heeft op de kinderen (subdoel 5).
4. Destructieve inmenging van het sociale netwerk wordt teruggedrongen door het sociale netwerk te informeren over de gevolgen van een conflictscheiding voor kinderen, temeer wanneer het sociale netwerk hierin mee gaat doen (subdoel 7).

Parrallel hieraan wordt stressbeleving bij kinderen aangepakt, om stressklachten te verminderen. Dit wordt gedaan door de veiligheidsbeleving van kinderen te vergroten (evenredig aan actuele veiligheid) te vergroten, om zo een context te scheppen waarin kinderen uiting kunnen geven aan hun emoties, hun gevoelens omtrent de ouderlijke strijd en hun positieve ervaringen met de ouder (subdoel 1).

Stressreductie wordt eveneens bevordert door schuldgevoelens omtrent de scheiding weg te halen bij kinderen (subdoel 3) en door actief te werken aan herkenning en reguleren van emoties en gedachten (subdoel 2).

## **Verantwoording**

### **Aanpak gericht op ouders, kinderen en het sociale netwerk**

Kinderen in scheidingssituaties hebben baat bij interventies die zich o.a. richten op het inperken van de conflicten tussen ouders (Kelly & Emery, 2008; Carr, 2009). Wanneer ouders worden geholpen om uit de conflictueuze scheidingsstrijd te komen, bevordert dit de opvoeding van hun kinderen (Dreman, 2000). Een interventie voor kinderen in conflictscheidingen dient zich zowel op de ouders als op de kinderen te richten (Ince, Van Rooijen & Verheijden, 2018). Duijvesteijn en Noordink (2013) noemen dat behandeling van kinderen van gescheiden ouders zich in eerste instantie moet richten op de oorzaak van de problemen - en dat zijn de ouders. Tevens, vanuit het systemische gedachtegoed, is verandering in houding en aanpak bij ouders(s) en leden van het sociale netwerk nodig om verandering bij kinderen te realiseren en behouden (Bronfenbrenner, 1979). Van het sociale netwerk is bekend dat zij een belangrijke rol spelen in escalerende conflicten tussen ouders. Tegelijkertijd kan het sociale netwerk een bijdrage leveren in het versterken van de effecten van Kinderen uit de Knel (Bartelink & Verheijden, 2015).

### **Kortdurende groepsaanpak**

Systematische bestudering van de literatuur heeft laten zien dat zowel individuele als groepsbehandeling effectief is bij kinderen en jongeren met (trauma-gerelateerde) stressklachten (Wethington e.a., 2008) en voor kinderen en ouders in een echtscheiding (Rose, 2009). Een groepsaanpak draagt namelijk bij aan erkenning en normalisering door anderen met dezelfde problematiek, kinderen (en ouders) zijn niet de enigen die een conflictscheiding meemaken (Pedro-Carroll, 2005). Door een groepsaanpak zien kinderen (en ouders) hoe anderen reageren op dezelfde ervaringen, ze voelen minder schaamte, raken minder geïsoleerd en kunnen steun geven en ontvangen – hierdoor verminderen negatieve gevoelens (Fitch & Lynch, 2008). De ouder- en de kindergroep vinden altijd gelijktijdig plaats. De gezinnen komen met elkaar binnen, waardoor kinderen zien en ervaren dat zij niet als 'probleemkinderen' worden afgeleverd bij de

hulpverleners, maar dat de ouders zelf aan het werk gaan. Verder wordt door meta-analytisch onderzoek benadrukt dat een kortdurende interventie met maximaal tien sessies het beste lijkt te werken bij kinderen van gescheiden ouders (Ince, Van Rooijen & Verheijden, 2018), mogelijk omdat ouders voelen dat zij beperkt tijd hebben om te verbeteren en minder beperking ervaren door deelname aan de interventie (Stathakos & Roehrle, 2003).

### **Aanpak per doelgroep en subdoelen**

De subdoelen voor de drie doelgroepen verschillen, zo ook de best passende aanpak per subdoel voor de afzonderlijke doelgroepen. Daarom is onderstaande verantwoording voor de gekozen strategieën opgedeeld naar doelgroep. De subdoelen voor ouders en het sociale netwerk worden eerst behandeld, omdat deze doelen het startzijn zijn voor het behalen van enkele subdoelen op kindniveau.

#### ***De ouders***

Een eerste subdoel voor ouders is om toe te werken naar minder escalerende en meer constructieve conflicten. Sigal et al (2011) geven aan dat vooral de uitgebreide actieve betrokkenheid van ouders van belang is voor positieve effecten van ouderprogramma's bij scheiding. Om die reden ontvangen ouders psycho-educatie, gecombineerd met rollenspellen. Huiswerkopdrachten lijken de effecten van relatie- en gezinstherapieën verder te versterken (Dattilio, 2002). Psycho-educatie over o.a. destructieve communicatiepatronen, escalatie en de-escalatie en loyaliteit van kinderen aan ouders geven ouders nieuwe inzichten. Met behulp van cognitief gedragstherapeutische technieken (bv. het G-schem) leren ouders deze kennis op hun eigen situatie te betrekken en de relatie te leggen tussen hun eigen gedachten, gevoelens, gedrag en de gevolgen hiervan voor hun kinderen (Ellis, 1962). Tot slot kunnen ouders in de oudergroep door middel van rollenspellen oefenen met meer constructieve manieren om conflicten op te lossen (Kolb, Boyatzis & Mainemelis, 2001; Ince, Van Rooijen & Verheijden, 2018).

Een tweede subdoel voor ouders is dat ouders inzien wat de negatieve gevolgen van de ouderlijke strijd zijn voor hun kind(-eren). Om die reden ontvangen ouders psycho-educatie over destructieve communicatie, stress en de gevolgen hiervan voor kinderen. Psycho-educatie vergroot de kennis over de gevolgen van de ouderlijke strijd voor kinderen en wordt ook als belangrijk element voor ouderinterventies aangemerkt (dossier "Wat werkt bij scheiding?"; Ince, Van Rooijen & Verheijden, 2018). Als ouders op de hoogte zijn van de gevolgen van hun destructieve scheidingsstrijd, dan zijn zij beter in staat hun gedrag te veranderen, het kind centraal te stellen (Lebow & Newcomb Rekart, 2007; Cummings & Schatz, 2012) en minder conflictueus gedrag te laten zien (Shifflett & Cummings, 1999). Het effect van psycho-educatie wordt versterkt door toepassing van ervaringsoefeningen door ouders. Doordat zij niet alleen meer kennis krijgen over de impact van de destructieve ouderlijke strijd, maar deze tevens in ervaringsoefeningen ondervinden – beklijft het geleerde beter (Sigal, 2011).

Een derde subdoel voor ouders is dat ouders ieder een coherent scheidingsverhaal hebben opgesteld voor hun kinderen, waarin zij de andere ouder niet beschuldigen. Psycho-educatie en ervaringsoefeningen die inzicht geven in de impact van de ouderlijke strijd op kinderen zijn een eerste stap voor ouders om het anders te willen doen (Shifflett & Cummings, 1999) en te werken aan een scheidingsverhaal waarvan kinderen minder negatieve gevolgen ondervinden. Vervolgens werken ouders heel concreet aan het opstellen van het scheidingsverhaal, zowel in de huiswerkopdracht "waarom wij niet

meer samen zijn" alsmede voor in de presentaties voor de kinderen. Op de achtergrond is hierbij de therapeutische attitude van belang. De therapeutisch attitude is gebaseerd op de benadering van geweldloos verzet (NVR; Omer, 2007), vertaald naar de therapeut-ouder relatie. Hierbij is het uitgangspunt dat het lijden van het kind niet oplost als de ouder niet verandert. De attitude die therapeuten aannemen is dat therapeuten de ouders begrijpen, maar dat alleen de ouders hier iets aan kunnen doen. Concreet houdt dit in dat therapeuten altijd aanwezig zijn en ze heel duidelijk zijn over wat wel en niet kan: kinderen opgeven kan bijvoorbeeld niet (niet tot een gepast scheidingsverhaal kunnen komen). Tegelijkertijd leggen ze de door de ouders als onoplosbaar gepresenteerde kwesties steeds terug bij de ouders: jullie moeten wel een weg vinden anders kunnen jullie kinderen niet verder. De effectiviteit van NVR vertaald naar de therapeutische attitude is nog niet onderzocht, onderzoek naar de oorspronkelijke NVR methodiek voor ouders van kinderen met destructief gedrag heeft al wel positieve resultaten laten zien (Rodenburg, Breugem & Tempe, 2010; Weinblatt & Omer, 2008).

### ***Het sociale netwerk***

Een subdoel voor het sociale netwerk is dat zij inzien dat het ondersteunen van slechts één van de ouders de conflictscheiding versterkt en daarmee stress-verhogend is voor kinderen. Het sociale netwerk ontvangt psycho-educatie, onder andere over de gevolgen van destructieve conflicten voor kinderen en het belang van het sociale netwerk, vooral op momenten dat ouders dreigen vast te lopen in hun strijd. Psycho-educatie wordt gecombineerd met illustratieve voorbeelden (bv. van de jongeren van Villa Pinedo) en huiswerkopdrachten, waardoor inzicht van het sociale netwerk in processen die een scheiding met zich meebrengt naar de eigen situatie wordt vertaald en beter beklijft. Effectonderzoek naar interventies voor het sociale netwerk van kinderen van gescheiden ouders is, naar ons weten, minimaal tot niet aanwezig. Echter, we verwachten dat de actieve betrokkenheid, een combinatie van psycho-educatie en huiswerk tot dezelfde effecten als op ouder niveau leiden (Lebow & Newcomb Rekart, 2007; Cummings & Schatz, 2012; Shifflett & Cummings, 1999; Sigal, 2011).

### ***De kinderen***

Een eerste subdoel is dat kinderen zich veiliger gaan voelen, waardoor zij zich beter durven uiten over hun eigen gevoelens, gevoelens omtrent de ouderlijke strijd en positieve ervaringen met de andere ouder. Hiervoor is nodig dat kinderen ook daadwerkelijk die veiligheid ervaren, dus dat de ouderlijke strijd afneemt en ouders hun kind(eren) niet bewust of onbewust dwingen te kiezen tussen ouders (zie verantwoording ouders). Parallel hieraan wordt er concreet met kinderen geoefend om aan te geven waar zij onveiligheid voelen. Na iedere introductie van het weekthema worden kinderen gestimuleerd om na te denken over het thema (bv. loyaliteit), het te betrekken op zichzelf "hoe staan jij hierin?" en met de groep ervaringen uit te wisselen. Vervolgens wordt hen gevraagd wie van de kinderen over dit thema nog met ouders zou willen praten of vragen aan ouders heeft. De kindertherapeuten bespreken dan samen met de kinderen hoe zij dit met ouders kunnen bespreken en plannen een gesprek in tussen ouder en kind, waarbij kindertherapeuten als partner van de kinderen aanwezig zijn. Therapeuten kunnen ook ouders ondersteunen in de wijze waarop zij sensitief kunnen reageren op gevoelens en gedachten van hun kinderen. De ondersteuning die Kinderen uit de Knel biedt zijn erop gericht de ouder-kind interactie te verbeteren, zodat kinderen zich weer veilig (genoeg) voelen (Cummings & Davies, 1994).

Een tweede subdoel voor de kinderen is dat zij beter leren omgaan met stressvolle situaties, dat zij hun eigen gevoelens en gedachten leren herkennen en op effectieve wijze reguleren. Om die reden wordt ruimschoots gewerkt met lichaamsgerichte (ontspannings-)oefeningen (Bernstein & Carlson, 1993; Smith, Hancock, Blake-Mortimer & Eckert, 2007). Kinderen die gewoonlijk gespannen zijn, zijn ook moeilijk in staat om zich te ontspannen (Barrett, Dadds & Rapee, 1996; Kendall et al., 1992). Onderzoek heeft aangetoond dat leren ontspannen een werkzaam bestanddeel is voor de behandeling van angsten en gespannenheid (Borkovec & Costello, 1993; Jain e.a., 2003). Ook is ontspanning één van de werkzame elementen van TF-CBT (traumagerichte cognitieve gedragstherapie) bij kinderen blootgesteld aan ernstig nare ervaringen (Cohen, Mannarino & Deblinger, 2008).

Voor kinderen is een derde subdoel dat zij zich minder schuldig gaan voelen over de scheiding. De groepsaanpak werkt hierin ondersteunend. Zo zien kinderen hoe andere kinderen omgaan met aspecten van de scheiding, dat zij zich ook schuldig voelen, terwijl zij er niets aan kunnen doen. Ook faciliteert de groepsaanpak steun en herkenning, waardoor kinderen zich minder schuldig voelen (Kolb, Boyatzis & Mainemelis, 2001). Door de parallelle groepsaanpak met ouders voelen kinderen zich ook minder schuldig, kinderen zien dan namelijk dat ook de ouders aan de slag moeten.

## 4. Onderzoek

### 4.1 Onderzoek naar de uitvoering

#### Onderzoek 1

- a) Schoemaker, K., Kruijff, A. de, Visser, M., Lawick, L. van & Finkenauer, C. (2016). Conflictscheidingen. Belevingen en ervaringen van ouders en kinderen en veranderingen na Kinderen uit de Knel. Onderzoeksrapport.
- b) Het onderzoek betreft een niet-experimenteel veranderingsonderzoek, met een voor- en nameting (vragenlijsten). Aan het onderzoek hebben 165 gescheiden ouders deelgenomen (83 vaders, 82 moeders) en 142 kinderen in de leeftijd van 6-18 jaar (75 jongens, 67 meisjes). Het onderzoek is een samenwerking tussen Kinderen uit de Knel, en de Academische Werkplaats Kindermishandeling (VU en Kinder- en Jeugdtraumacentrum Kenter Jeugdhulp). In totaal hebben 17 instellingen verspreid over Nederland en België meegedaan aan het onderzoek. Er zijn 27 groepsinterventies uitgevoerd, waarmee 107 gezinnen zijn bediend.
- c) Dit onderzoek richtte zich ten dele op de vraag in hoeverre Kinderen uit de Knel de beoogde doelgroep bereikt. Op basis van informatie van de ouders kan worden gesteld dat *conflicten* en *slechte communicatie* de belangrijkste redenen waren om te scheiden. Gemiddeld genomen duurde de scheiding al 4.5 jaar (variërend van 0-12). Ruim de helft van de ouderparen had geen persoonlijk contact meer met elkaar. Ook gaf meer dan de helft van de ouderparen aan dat er niet aan de getroffen regelingen werd gehouden. Circa twee derde van de ouders gaf aan zelf hulp nodig te hebben, eenzelfde aandeel van de ouders gaf aan dat hun kind hulp ontving. Op basis van de voormeting wordt geconcludeerd dat de helft van de kinderen een verhoogd risico loopt op het ontwikkelen van een posttraumatische stressstoornis.

### 4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten

#### Onderzoek 1:

- a) Schoemaker, K., Kruijff, A. de, Visser, M., Lawick, L. van & Finkenauer, C. (2016). Conflictscheidingen. Belevingen en ervaringen van ouders en kinderen en veranderingen na Kinderen uit de Knel. Onderzoeksrapport.
- b) Het onderzoek betreft een niet-experimenteel veranderingsonderzoek, met een voor- en nameting (vragenlijsten). Aan het onderzoek hebben 165 gescheiden ouders deelgenomen (83 vaders, 82 moeders) en 142 kinderen in de leeftijd van 6-18 jaar (75 jongens, 67 meisjes). Het onderzoek is een samenwerking tussen Kinderen uit de Knel, VU Amsterdam en Academische Werkplaats Kindermishandeling.

Om relationele kenmerken, gericht op conflicten te onderzoeken is gebruik gemaakt van de Children's Perception of Interparental Conflict Scale (CPIC; Grych, Seid & Fincham, 1992), van de Escalatieladder (Glasl, 1982) en van de Psychological Adjustment to Separation Test (PAST; Sweeper & Halford, 2006). In aanvulling hierop zijn vragen gesteld over de stijl van conflicten en oplossingen.

Om intrapersoonlijke processen, specifiek gericht op gevoelens en gedachten van de andere ouder, in kaart te brengen is gebruik gemaakt van de Transgression Related Interpersonal Motivations Inventory (TRIM-18; McCullough, 2013), van de een vragenlijst naar waardering van de ex-partner (Neff & Karney, 2005), van de Relationship Attribution Measure (Fincham & Bradbury, 1992) en van een vragenlijst naar negatieve emoties in conflictscheidingen (Anderson, Anderson, Palmer, Mutchler & Baker, 2010). Tevens zijn er vragen gesteld over voorspelbaarheid, betrouwbaarheid en vertrouwen, aangaande de (ex-) partner. Om veranderingen in kinderen te onderzoeken is ondermeer gebruik gemaakt van de Children's Revised Impact of Event Scale (CRIES-13; Children and War Foundation, 1998).

- c) In de loop van de interventie rapporteren ouders een de-escalatie van conflicten. Ouders hebben minder vaak en minder intense conflicten (effect size = .26), ouders laten conflicten minder escaleren (effect size = .25), ouders hebben minder vaak conflicten over het co-ouderschap (effect size = .09) en ouders hanteren conflicten minder verwaarlozend (effect size = .12). In lijn hiermee rapporteren kinderen een afname in ouderlijke ruzies in aanwezigheid van de kinderen (effect size = .07).

Ouders rapporteren dat zij elkaar meer zijn gaan vergeven en zij de scheiding beter hebben kunnen accepteren in de loop van de interventie (effectgroottes zijn .10 en .20 respectievelijk). Echter, er wordt geen verbetering gerapporteerd ten aanzien van negatieve gedachten over de andere ouder, de andere ouder wordt nog even vaak gezien als oorzaak van het probleem en ook zijn de gevoelens over de andere ouder onveranderd.

Er lijkt een trend in verlaging van het risico op posttraumatische stress ( $p = .028$ ), maar door multiple testing kan er niet gesproken worden van een significante afname. Kinderen rapporteren geen verbetering in de relatie met ouders afzonderlijk. Mogelijk ervaren kinderen meer last van de onderlinge communicatie tussen ouders in plaats van de afzonderlijke ouder-kindrelatie.

## Onderzoek 2:

- a) Thuen, F. (2017). *Evaluatie van het programma Kinderen uit de Knel in Trondheim, Noorwegen*.
- b) Het onderzoek betreft een kwalitatief evaluatieonderzoek. Alle deelnemende ouders zijn vlak voor de eerste bijeenkomst (voormeting) en vervolgens twee maanden na afronding van Kinderen uit de Knel (nameting) geïnterviewd. In de interviews voorafgaand aan het programma werd de deelnemers verzocht om de actuele situatie in het gezin te beschrijven; onder andere hoe de conflicten tot uitdrukking komen, wat de achtergronden zijn voor de conflicten, welke ervaringen ze hebben met andersoortige, eerdere therapieën, en welke verwachtingen ze hadden van Kinderen uit de Knel. In de interviews na afloop van het programma werd de deelnemers gevraagd welke gevolgen deelname aan Kinderen uit de Knel had, of ze deelname zinvol vonden en wat verbeterd kon worden. Er namen 10 ouderparen deel aan het onderzoek.



- c) Kinderen uit de Knel wordt door de meeste ouders als een goed programma aangemerkt. Een ruime meerderheid ervaart bovendien dat deelname positieve effecten op hun ouderrol en/of op het functioneren van de kinderen heeft gehad. Dat heeft geleid tot betere omgangsregelingen, betere communicatie en samenwerking met de kinderen en minder conflicten tussen de ouders. Een flexibele implementatie, waarbij de deelnemers naar behoefte individuele begeleiding hebben gekregen, en een empathische begeleiding van het programma, hebben bijgedragen aan de positieve resultaten. De resultaten duiden erop dat Kinderen uit de Knel goed werkt voor de meeste deelnemers.

## 5. Samenvatting Werkzame elementen

- Systemische visie op het ontstaan en oplossen van problemen en daarmee op het belang van een aanpak gericht op ouders, kinderen en het sociale netwerk.
- Aandacht voor negatieve ervaringen, stress en ontspanning, met aandacht voor gevoelens en gedachten van kinderen binnen een conflictscheiding.
- Therapeutische attitude uitgaande van Geweldloos verzet (Omer, 2007).
- Parallele ouder- en kindergroep, zodat wordt benadrukt dat het gaat om een gezinsprobleem, in plaats van een kindprobleem.
- Gezamenlijk levensverhaal maken door ouders, zodat demoniserende verhalen omgebogen worden naar verbindende verhalen voor kinderen.
- Groepsaanpak voor ouders om spiegelen en reflecteren te vergroten.
- Groepsaanpak voor kinderen om herkenning en erkenning te stimuleren.
- Psycho-educatie om ouders en sociale netwerk te informeren over destructieve communicatie.
- Rollenspellen om perspectief nemen te bevorderen bij ouders.
- Huiswerk, om verbinding tussen het geleerde en de thuissituatie te leggen.
- Kortdurend.

## 6. Aangehaalde literatuur

- Aelen, F., Beuvens, D., Veggel, M. van, Ormondt, E. van, & Samson, B. (2013). Van oorlog naar vrede. Bevrijding van scheidingstrauma met EMDR. *Kind en Adolescent*, 12(4), 168-176.
- Amato, P.R. (2001). Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15, 355-370.
- Amato, P.R. & Keith, B. (1991). Parental Divorce and the Well-Being of Children – a Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 110, 26-46.
- Anderson, S.R., Anderson, S.A., Palmer, K.L., Mutchler, M.S. & Baker, L.K. (2010). Defining High Conflict. *American Journal of Family Therapy*, 39, 11-27.
- Asen, E. & Morris, E. (2016). Making contact happen in chronic litigation cases: a mentalizing approach. *Family Law*, 511-515.
- Baracs, M.N., Vreeburg-van der laan, E.J.M. & Dullaert, M. (2014). *Vechtende ouders, het kind in de knel. Adviesrapport over het verbeteren van de positie van kinderen in conflictscheidingen*. Den Haag: Bureau Nationale Ombudsman.
- Barrett, P.M., Dadds, M.R., & Rapee, R.M. (1996). Family treatment of childhood anxiety: A controlled trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, 333-342.
- Bartelink, C. & Verheijden, E. (2015). *Wat werkt bij het versterken van het sociale netwerk van gezinnen?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Bernstein, D.A., & Carlson, C.R. (1993). Progressive relaxation: Abbreviated methods. In P.M. Lehrer & R.L. Woolfolk (Eds.). *Principles and practice of stress management* (pp. 53-87). New York: The Guildford Press.
- Borkovec, T.D. & Costello, E. (1993). Efficacy of Applied Relaxation and Cognitive-Behavioral Therapy in the treatment of generalized anxiety disorder. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61, 611-619.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss Vol. 1. Attachment*. New York: Penguin Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss Vol. 2 Separation Anxiety and Anger*. New York: Basic Books
- Bradbury, T.N. & Fincham, F.D. (1992). Attributions and Behavior in Marital Interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 613-628.
- Bream, V. & Buchanan, A. (2003). Distress among Children Whose Separated or Divorced Parents Cannot Agree Arrangements for Them. *British Journal of Social Work*, 33, 227-238.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Buehler, C. & Gerard, J.M. (2002). Marital Conflict, Ineffective Parenting, and Children's and Adolescents' Maladjustment. *Journal of Marriage and Family*, 64, 78-92.

- Carr, A. (2009). *The Handbook of Child and Adolescent Clinical Psychology: A Contextual Approach, second edition*. Londen/New York: Routledge.
- Carson, J. W., Carson, K. M., Gil, K. M., & Baucom, D. H. (2004). Mindfulness-based relationship enhancement. *Behavior Therapy, 35*(3), 471-494.  
[https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(04\)80028-5](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(04)80028-5)
- Cashmore, J.A. & Parkinson, P.N. (2011). Reasons for Disputes in High Conflict Families. *Journal of Family Studies, 17*, 186-203.
- Children and War Foundation (2005). Children's Revised Impact of Event Scale (CRIES-13). Available at <http://www.childrenandwar.org>.
- Cohen, J. A., Mannarino, A. P., Deblinger, E., & Berliner, L. (2009). Cognitive-behavioral therapy for children and adolescents. In E. B. Foa, T. M. Keane, M. J. Friedman, & J. A. Cohen (Eds.), *Effective treatments for PTSD: Practice guidelines from the International Society for Traumatic Stress Studies* (pp. 223-244). New York, NY, US: Guilford Press.
- Coln, K. L., Jordan, S. S., & Mercer, S. H. (2013). A unified model exploring parenting practices as mediators of marital conflict and children's adjustment. *Child Psychiatry & Human Development, 44*, 419-429.
- Cummings, E. M., & Davies, P. (1994). *Guilford series on social and emotional development. Children and marital conflict: The impact of family dispute and resolution*. New York, NY, US: Guilford Press.
- Cummings, E. M., & Schatz, J. N. (2012). Family conflict, emotional security, and child development: Translating research findings into a prevention program for community families. *Clinical Child and Family Psychology Review, 15*, 14-27.
- Dalton, C. Carbon, J.S. & Olesen, N. (2003). High Conflict Divorce, Violence, and Abuse: Implications for Custody and Visitation Decisions. *Juvenile and Family Court Journal, 54*, 11-33.
- Dattilio, F. (2002). Homework assignments in couple and family therapy. *Journal of clinical psychology, 58*, 535-47.
- Davies, P. T., Forman, E. M., Rasi, J. A., & Stevens, K. I., (2002). Assessing children's emotional security in the interparental relationship: The Security in the Interparental Subsystem Scales. *Child Development, 73*, 544-562.
- Davies, P. T., Winter, M. A., & Cicchetti, D. (2006). The implications of emotional security theory for understanding and treating childhood psychopathology. *Development and Psychopathology, 18*(3), 707-735.
- Dreman, S. (2000) The Influence of Divorce on Children, *Journal of Divorce & Remarriage, 32*, 41-71,
- Duijvestijn, P. & Noordink, T. (2013). Kinderen van gescheiden ouders in de klinische praktijk. *GZPsychologie, 1*, 10-16.
- Ellis, A. (1962). Reason and emotion in psychotherapie. New York: Lyle Stuart.

- Fincham, F.D. & Beach, S.R.H. (1999). Conflict in Marriage: Implications for Working with Couples. *Annual Review of Psychology*, 50, 47-77.
- Fincham, F.D., & Bradbury, T.N. (1992). Assessing attributions in marriage: The Relationship Attribution Measure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 457-468.
- Fitch, A., & Lynch, S. (2008). Group treatment for adult survivors of interpersonal trauma. *Journal of Psychological Trauma*, 7(3), 145-169.
- Forman, E. M., & Davies, P. T. (2005). Assessing children's appraisals of security in the family system: the development of the Security in the Family System (SIFS) scales. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(8), 900-916.
- Fortin, A., Doucet, M., & Damant, D. (2011). Children's appraisals as mediators of the relationship between domestic violence and child adjustment. *Violence and Victims*, 26(3), 377-392.
- Fotheringham, S., Dunbar, J. & Hensley, D. (2013). Speaking for Themselves: Hope for Children Caught in High Conflict Custody and Access Disputes Involving Domestic Violence. *Journal of Family Violence*, 28, 311-324.
- Glasl, F. (1982). The Process of Escalation of Conflicts and the Roles of Third Parties. In: Bomers, Gerard B. J. and Richard B. Peterson (eds.). *Conflict Management and Industrial Relations*. Boston: Kluwer-Nijhoff.
- Grych, J.H., Seid, M. , & Fincham, F.D. (1992). Assessing marital conflict from the child's perspective: The Children's Perception of Interparental Conflict Scale. *Child Development*, 63, 558-572.
- Hesse, E., & Main, M. (2006). Frightened, threatening, and dissociative parental behavior in low-risk samples: Description, discussion, and interpretations. *Development and Psychopathology*, 18, 309-343.
- IJzendoorn, van, M. H., Schuengel, C., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (1999). Disorganized attachment in early childhood: Meta-analysis of precursors, concomitants, and sequelae. *Development and Psychopathology*, 11, 225-249.
- Ince, D., Rooijen, K., van & Verheijden, E. (2018). *Wat werkt bij scheiding?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Jaffe, P.G., Crooks, C.V. & Poisson, S.E. (2003). Common Misconceptions in Addressing Domestic Violence in Child Custody Disputes. *Juvenile and Family Court Journal*, 54, 57-67.
- Jain, S., Shapiro, S. L., Swanick, S., Roesch, S. C., Mills, P. J., Bell, I., et al. (2007). A randomized controlled trial of mindfulness meditation versus relaxation training: effects on distress, positive states of mind, rumination, and distraction. *Annals of Behavioral Medicine*, 33(1), 11-21.
- Johnston, J.R. (1994). High Conflict Divorce. *Children and divorce*, 4, 165-182.
- Kelly, J.B. & Emery, R.E. (2003). Children's Adjustment Following Divorce: Risk and Resilience Perspectives. *Family Relations*, 52, 352-362.

- Kendall, P.C., Chansky, T.E., Kane, M.T., Kin, R.S., Kortlander, E., Ronan, K.R., Sessa, F.M., & Siqueland, L. (1992). *Anxiety disorders in youth: Cognitive behavioural interventions*. Boston: Allyn and Bacon.
- Kolb, D. A., Boyatzis, R. E., & Mainemelis, C. (2001). Experiential learning theory: Previous research and new directions. In L. Zhang (Ed.), *Perspectives on thinking, learning, and cognitive styles* (pp. 227-247). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Lawick, J., van (2012). Vechtscheidende ouders en hun kinderen. *Systeemtherapie*, 24, 129-150.
- Lebow, J., & Newcomb Rekart, K. N. (2007). Integrative family therapy for high-conflict divorce with dispute over child custody and visitation. *Family Process*, 46(1), 79-91.
- Lickel, B. & Miller, N.M., Stenstrom, D., Denson, T. & Schmader, T. (2006). Vicarious Retribution: The Role of Collective Blame in Intergroup Aggression. *Personality and social psychology review: an official journal of the Society for Personality and Social Psychology*, 10. 372-90.
- Lyons-Ruth, K., & Jacobvitz, D. (2008). Attachment disorganization: Genetic factors, parenting contexts, and developmental transformation from infancy to adulthood. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2<sup>nd</sup> ed., pp. 666–697). New York: Guilford Press.
- McCoy, K. P., George, M. R., Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2013). Constructive and Destructive Marital Conflict, Parenting, and Children's School and Social Adjustment. *Social development*, 22(4), 10.1111/sode.12015.
- McCullough, M. E. (2013) . Transgression-Related Interpersonal Motivations Inventory (TRIM-18). Measurement Instrument Database for the Social Science. Available at [www.midss.ie](http://www.midss.ie).
- Molen, H. van der, S. Perreijn en M. van den Hout (2007). *Klinische psychologie: theorieën en psychopathologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Neff, L. A., & Karney, B. R. (2005). To Know You Is to Love You: The Implications of Global Adoration and Specific Accuracy for Marital Relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(3), 480-497.
- Olthof, J. (2012). *Handboek narratieve psychotherapie*. Utrecht: De Tijdstroom.
- Omer, H. (2007). *Geweldloos verzet in gezinnen. Een nieuwe benadering van gewelddadig en zelfdestructief gedrag van kinderen en adolescenten*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Pedro-Carroll, J.L. (2005). Fostering resilience in the aftermath of divorce: The role of evidence-based programs for children. *Family Court Review*, 43, 52-64.
- Peris, T. S., Goeke-Morey, M. C., Cummings, E. M., & Emery, R. E. (2008). Marital conflict and support seeking by parents in adolescence: empirical support for the parentification construct. *Journal of Family Psychology*, 22(4), 633-642.

- Rhoades, K. A. (2008). Children's responses to interparental conflict: A meta-analysis of their associations with child adjustment. *Child Development, 79*, 1942–1956.
- Rodenburg, L., Breugem, H. & de Tempe, J. (2010). Ik laat je niet los. een gestructureerde methodiek voor 'nieuwe autoriteit' van Haim Omer. *Systeemtherapie, 22*(3), 148-164.
- Rollins, B.C., & Thomas, D.L (1979) Parental support, power, and control techniques in the socialization of children. In W.R. Burr, R Hill, F.I. Nye. & I.L. Reiss (Eds ), *Contemporary theories about the family. Research based theories* (vol. 1, pp 317-364). New York Free Press
- Rose, S.R. (2009) A Review of Effectiveness of Group Work with Children of Divorce. *Social Work with Groups, 32, 3*, 222-229.
- Scheinkman, M., Dekoven Fishbane, M. (2004). De kwetsbaarheidscyclus: werken met impasses in parentherapie. In: Gezinstherapie wereldwijd, jaargang 18 (2007), nr. 3, 241-271.
- Schoemaker, K., Kruijff, A., de Visser, M., Lawick, J., van & Finkenauer, C. (2016). *Conflictscheidingen: Beleving en ervaringen van ouders en kinderen en verandering na Kinderen uit de Knel. Onderzoeksrapport*. Amsterdam: Vrije Universiteit
- Shifflett, K., & Cummings, E. M. (1999). A program for educating parents about the effects of divorce and conflict on children: An initial evaluation. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies, 48*(1), 79-89.
- Sigal, A., Sandler, I., Wolchik, S., & Braver, S. (2011). Do Parent Education Programs Promote Healthy Post-Divorce Parenting? Critical Distinctions and a Review of the Evidence. *Family court review, 49*(1), 120–139.
- Smith, C., Hancock, H., Blake-Mortimer, J., & Eckert, K. (2007). A Randomized Comparative Trial of Yoga and Relaxation to Reduce Stress and Anxiety. *Complementary Therapies in Medicine, 15*, 77-83.
- Stathakos, P., & Roehrle, B. (2003). The effectiveness of intervention programmes for children of divorce-a meta-analysis. *International Journal of Mental Health Promotion, 5*(1), 31-37.
- Steuber, K.R. & Solomon, D.H. (2011). Factors that Predict Married Partners' Disclosures about Infertility to Social Network Members. *Journal of Applied Communication Research, 39*, 250-270.
- Thuen, F. (2017). *Evaluering av programmet: No Kids in the Middle – Implementert av OBU i Trondheim*.
- Tierolf, B., Lünemann, K. & Steketee, M. (2014). *Doorbreken geweldspatroon vraagt gespecialiseerde hulp. Onderzoek naar effectiviteit van de aanpak huiselijk geweld in de G4*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut

- Visser, M. M., Overbeek, M. M., de Schipper, J. C., Schoemaker, K., Lamers, F., & Finkenauer, C. (2016). Parent-child emotion dialogues in families exposed to interparental violence. *Journal of Child Custody, 13*(2-3), 178.
- Visser, M. M., Schoemaker, K., de Schipper, J. C., Lamers, F., & Finkenauer, C. (2016). Interparental Violence and the Mediating Role of Parental Availability in Children's Trauma Related Symptoms. *Journal of Child & Adolescent Trauma, 9*(2), 115-125. DOI: 10.1007/s40653-015-0071-y
- Visser, M., Finkenauer, C., Schoemaker, K., Kluwer, E., Rijken, R., van der, Lawick, J. van, Bom, H., Schipper, J.C., de, Lamers-Winkelmann, F. (2017). I'll Never Forgive You: High Conflict Divorce, Social Network, and Co-Parenting Conflicts. *Journal of Child and Family Therapy, 26*, 3055-3066.
- Wallerstein, J. S. (1986), Child of divorce: An overview. *Behavioral Science & the Law, 4*, 105-118.
- Weinblatt, U. & Omer, H. (2008). Nonviolent resistance: A treatment for parents of children with acute behavior problems. *Journal of Marital and Family Therapy, 34*(1), 75-92.
- Wethington, H.R., Hahn, R.A., Fuqua-Whitley, D.S., Sipe, T.A., Crosby, A.E., Johnson, R.L., Liberman, A.M., Moscicki, E., Price, L.N., Tuma, F.K., Kalra, G., Chattopadhyay, S.K., & Task Force on Community Preventive Services (2008). The Effectiveness of Interventions to Reduce Psychological Harm from Traumatic Events among Children and Adolescents – A Systematic Review. *American Journal of Preventive Medicine, 35*, 287-313.
- Wolchik, S. A., Ruehlman, L. S., Braver, S. L. and Sandler, I. N. (1989), Social support of children of divorce: Direct and stress buffering effects. *American Journal of Community Psychology, 17*, 485-501.
- Zhou, N., Cao, H., & Leerkes, E. M. (2017). Interparental conflict and infants' behavior problems: The mediating role of maternal sensitivity. *Journal*



## Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Kenniscentrum Sport & Beweging, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

